

4. *Богоявленская, Ю. В.* Сопоставительный анализ национально-культурной специфики эмотивных фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в английском и русском языках / Ю. В. Богоявленская, Е. С. Симонова // *Многоязычие в образовательном пространстве.* – 2018. – № 10. – С. 75–82.
5. *Воробьева, Л. Б.* Национально-культурная специфика репрезентации соматизмов в русских и литовских фразеологизмах / Л. Б. Воробьева // *Вестн. Псков. гос. ун-та. Сер. Социально-гуманитарные науки.* – 2014. – № 5. – С. 214–217.
6. *Маюк, Е. П.* Семантика и функции лексических средств реализации категории квантитативности в белорусских и английских паремиях : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е. П. Маюк. – Минск, 2014. – 177 л.
7. *Cambridge International Dictionary of Idioms.* – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1998. – 504 p.
8. *Cambridge Cobuild Dictionary of Idioms.* – London : HarperCollins Publishers, 1995. – 493 p.
9. *Frazeologijos žodynas / Lietuvių kalbos institutas ; redaktorių kolegija: J. Palauskas [et al.].* – Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2001. – 886 p.

А. А. Макоўскі

г. Мінск, Беларусь

САЦЫЯКУЛЬТУРНАЯ СТРАТЫФІКАЦЫЯ РАМАНА-ГЕРМАНСКАЙ ЛЕКСІКІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Геаграфічнае месцазнаходжанне нашай краіны з даўніх часоў вызначае яе актыўныя палітыка-эканамічныя сувязі з іншымі заходнімі і ўсходнімі краінамі. Такія сувязі сталі асновай для моўных кантактаў беларускай этнакультурнай супольнасці з многімі сусветнымі этнасамі і культурамі. Маўленчае ўзаемадзеянне накладвае адпаведны адбітак на сістэмы моў-рэцыпіентаў, актывізуючы працэсы папаўнення слоўнікавага складу дадзеных моў шляхам пранікнення ў іх лексічную структуру іншамоўных украпленняў з іх далейшым засваеннем і кадыфікацыяй.

Прычыны лексічнага запазычання можна класіфікаваць на знешнія і ўнутраныя. Да асноўных знешніх прычын можна аднесці цесныя палітычныя, гандлёва-эканамічныя сувязі паміж народамі і неабходнасць абазначэння з дапамогай іншамоўнага слова пэўнай новай з’явы або паняцця і вынікаючыя з гэтых працэсаў змены ў менталітэце народа-носьбіта мовы-рэцыпіента. У якасці асноўных унутрылінгвістычных прычын Л. П. Крысін вылучае тэндэнцыю да большай дыферэнцыяцыі моўных сродкаў па сэнсе і тэндэнцыю да замены апісальных паняццяў аднаслоўнымі [1, с. 11]. Да таго ж працэсы запазычання падпарадкоўваюцца сацыяльна-псіхалагічным фактарам, сярод якіх адным з найбольш істотных з’яўляецца ступень камунікатыўнай актуальнасці паняцця, што абазначаецца запазычаным словам [2, с. 58].

Іншамоўныя запазычаныя словы пранікаюць у беларускую мову як вусным, так і пісьмовым шляхам. Пры вусным запазычанні звычайна ўжываецца транскрыпцыя іншамоўнага ўзору, пры пісьмовым магчыма выкарыстанне як транскрыпцыі, так і транслітарацыі. Дамінацыя таго ці іншага шляху запазычання абумоўлена характарам моўных кантактаў (дыстальнага ці праксімальнага). Кантакты паміж рамана-германскімі мовамі і беларускай у сваёй большасці з'яўляюцца дыстальнымі, што абумоўлівае дамінацыю пісьмовага шляху запазычання. У якасці асноўных крыніц запазычання ў такой сітуацыі выступае мастацкая літаратура, публіцыстыка, ліставанне, прэса і іншыя формы пісьмовага абмену інфармацыяй. Вусныя запазычаныя звычайна актуальны ў сітуацыі праксімальных моўных кантактаў і наўнасці білінгвізму (на сустрэчах, кангрэсах, фестывалях, падчас войнаў і г. д.).

Пасля ўваходжання ў мову лексема, якая запазычваецца, падвяргаецца працэсу асіміляцыі – адаптацыі слова да іншай моўнай сістэмы, што выклікае змены ў яго вымаўленні, напісанні, мадыфікацыі некаторых граматычных уласцівасцей пад уплывам сістэмы мовы-рэцыпіента, што можа адбывацца ў тым ліку і на змене семантыкі запазычаных слоў. Працэс адаптавання ўяўляе сабой прыстасаванне слова да асаблівасцей мовы-рэцыпіента на ўсіх яе ўзроўнях.

Працэс запазычання праходзіць паступова, Л. Н. Сарокіна прапануе вылучаць некалькі яго стадый, у якія ўваходзяць:

- 1) увод іншамоўнага матэрыялу ў мову;
- 2) асіміляцыя, прыстасаванне да сістэмы мовы-рэцыпіента;
- 3) вынік запазычання – засвоенае слова [3, с. 101].

Гэты працэс дынамічны, таму пры сінхранічным аналізе запазычанай лексікі становіцца відавочным, што запазычаныя словы знаходзяцца на розных этапах асіміляцыі і адпаведна іх можна класіфікаваць на наступныя катэгорыі:

1) цалкам асіміляваныя словы – гэтыя словы, якія адпавядаюць усім фанетычным, марфалагічным, арфаграфічным нормам мовы-рэцыпіента і не ўспрымаюцца як іншамоўныя. У гэтую групу ўваходзяць старыя запазычаныя (*парасон, сутарэнні*);

2) часткова асіміляваныя словы (не асіміляваныя на адным ці некалькіх моўных узроўнях);

3) поўнасьцю не асіміляваныя, ці варварызмы.

Засвоеныя словы ўваходзяць у лексічны склад мовы-рэцыпіента, выклікаючы яго мадыфікацыю. Пры гэтым ступень уздзеяння іншамоўнай лексікі на лексічны ўзровень мовы-рэцыпіента вызначаецца ступенню рэпрэзентацыі іншамоўных запазычанняў у межах асноўных сацыякультурных сфер зносінаў. Гэты параметр дынамічны і залежыць ад камунікатыўнай значнасці мовы-пазэсара (можа, лепш донара?) у рамках міжнароднай супольнасці ў той ці іншы час. У розныя перыяды працэсы запазычання і адаптацыі іншамоўных кампанентаў працякаюць па-рознаму. Найбольш актыўныя такія працэсы ў перыяды вострай сацыяльнай нестабільнасці: «Новыя словы ўтвараюцца і ўваходзяць у маўленчае ўжыванне не паступова, як гэта бывае ў перыяды спакойнага моўнага развіцця, а імкліва і актыўна, адразу, як толькі ў моўным калектыве ўзнікае патрэба запаўнення комплексу лакунаў» [4, с. 213].

Так, у XVI–XVIII ст. беларускай мовай актыўна запазычвалася італьянская і нямецкая лексіка, запаўняючы лексічныя і паняційныя пустоты. Гэты працэс быў стымуляваны ўзмацненнем кантактаў кіруючых колаў з краінамі заходняй Еўропы па шэрагу напрамкаў, такіх як архітэктура, музыка, ваенная справа, і атрыманнем беларускамоўным насельніцтвам адукацыі за мяжой. З XIX ст. італьянізмы і германізмы пачынаюць паступова ўступаць свае пазіцыі англіцызмам, што прыводзіць да іх поўнага панавання ў XX–XXI стагоддзях. Гэта тэндэнцыя з’яўляецца агульнасусветнай і звязана з актыўным развіццём прамысловасці і канцэнтрацыяй перадавых тэхналогій у ЗША, што абумовіла атрыманне англійскай мовай статусу лінгва франка.

Аналіз корпуса сучасных рамана-германскіх запазычанняў колькасцю 2 364 слова, складзенага на аснове «Беларуска-рускага тлумачальнага слоўніка новых слоў і новых значэнняў слоў» В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч [5], а таксама «Слоўніка іншамоўных слоў» А. М. Булыкі [6], паказвае, што англійская запазычаная лексіка складае абсалютную большасць (86 %), нямецкая і італьянская – 10 % і 4 % адпаведна. У ходзе класіфікацыі запазычанай лексікі было вылучана 14 асноўных сацыякультурных сфер іх ужывання:

- 1) сацыяльна-палітычная;
- 2) заканадаўства і бяспека;
- 3) прамыслова-фінансавая;
- 4) спажывецкая (ежа, адзенне);
- 5) будаўнічая;
- 6) навукова-тэхнічная (адукацыя, навука, электроніка, тэхніка, транспарт);
- 7) рэкламна-медыйная;
- 8) культура і мастацтва;
- 9) медыцына і здароў’е;
- 10) спартыўная;
- 11) адпачынак і хобі;
- 12) бытавыя зносіны;
- 13) рэлігійна-эзатэрычная;
- 14) прыродна-экалагічная.

Некаторыя лексічныя адзінкі з’яўляюцца ўніверсальнымі, адносячыся адразу да ўсіх сацыяльных сфер. Так, напрыклад, слова *крэатыўны* можа ўваходзіць у розныя сферы дзейнасці. Такія словы, як правіла, характарызуюцца шырокімі спалучальнымі магчымасцямі, маючы патэнцыял спалучальнасці з лексікай розных сацыяльных сфер. Для класіфікацыі такіх лексем была вылучана асобная сфера «ўніверсальных слоў».

Асобную увагу варта надаць асаблівасцям гіпера-гіпанімічнай структуры некаторых вылучаных сацыяльных сфер. Так, сфера адпачынку і хобі можа ўключаць у якасці гіпонімаў практычна ўсе астатнія ў залежнасці ад сферы інтарэсаў індывідаў. Але існаванне лексікі, якая абазначае ўласна «адпачынкавую» дзейнасць, такой як *квест, кемпінг, круіз, пікнік, пазл* і г.д., робіць неабходным вылучэнне хобі і адпачынку ў асобную сферу дзейнасці.

Існуе шэраг праблем, звязаных з класіфікацыяй запазычанай лексікі ў межах вылучаных сацыяльных сфер, абумоўленых тым, што кожная з іх мае полеваю структуру са сваімі ядзернай і перыферыйнай часткамі. Гэтая асаблівасць выклікае пэўныя цяжкасці пры класіфікацыі запазычаных лексічных адзінак, таму што некаторыя з іх, знаходзячыся на перыферыі свайго паняццевага поля, уваходзяць адначасова ў некалькі лексічных палёў. Так, напрыклад, спецыялізаваныя віды транспарту ўключаюцца акрамя сферы «транспарт» у сферу, што адпавядае іх спецыялізацыі. Усе віды спартыўных транспартных сродкаў уключаюцца ў сферы «спорт» і «транспарт» (*кіт-кар, маўнтбайк, дрэгстар* і г.д.), будаўнічы транспарт (*бульдозер, грэйдар*) – у сферы «транспарт» і «будаўніцтва». Іншая праблема класіфікацыі звязана з полісемантычнасцю такіх лексічных адзінак, як *крэк* – наркотык і тып апрацоўкі скуры. Узнікае пытанне дыферэнцыяцыі полісеміі і аманіміі і, адпаведна, уключэння такіх адзінак як варыянтаў адной лексемы ці некалькіх.

Класіфікацыя лексікі паказала, што найбольшае ўздзеянне рамана-германскія запазычанні аказваюць на навукова-тэхнічную сферу, якая ўключае 574 запазычаныя лексемы, што складае 25 % ад агульнай колькасці даследаваных рамана-германскіх запазычанняў, найбольшую колькасць з якіх (514 – 90 %) складаюць англіцызмы. Навукова-тэхнічная сфера ўключае ў сябе наступныя субсферы:

- адукацыя і навука (84 адзінкі) – 4 % ад агульнай колькасці;
- электроніка і ІТ (424 адзінкі) – 18 %;
- тэхніка і механіка (22 адзінкі) – 1 %;
- транспарт (44 адзінкі) – 2 %.

Наступнай па колькасці запазычанняў з'яўляецца прамыслова-фінансавая сфера – 384 лексемы (16 %), з іх 320 англійскіх (83 %), 42 нямецкія (11 %), 22 італьянскія (6 %). Дадзеная сфера падзяляецца на субсферы: прамысловасць і бізнес (9 %), фінансы (6 %), справавая (1 %).

Апошняй буйной сферай уздзеяння з'яўляецца сфера культуры і мастацтва – 353 лексемы (15 %), з іх 293 англійскія (83 %), 44 італьянскія (12 %), 16 нямецкіх (4,5 %). За ёй ідуць спартыўная (10 %), рэкламна-медыйная сфера (6 %), сфера адпачынку і хобі (6 %), спажывецкая (6 %), сацыяльна-палітычная (5 %). Колькасць універсальнай запазычанай лексікі складае 3 %, бытавая і медыцынская сферы – па 2 %, экалагічная і рэлігійная – па 1 %. Такім чынам, можна сцвярджаць, што найбольшым патэнцыялам запазычання ў беларускай мове характарызуюцца навукаёмістыя сферы дзейнасці і сферы, звязаныя з бізнесам і культурай.

Найбольшае развіццё атрымалі працэсы запазычання з англійскай мовы. Гэта абумоўлена развіццём навуковай сферы ў ЗША і неабходнасцю запаўнення тэрміналагічных лакун, што ўзнікаюць разам з новымі паняццямі ў беларускай мове. Па гэтай прычыне большасць англійскіх запазычанняў адносіцца да навукова-тэхнічнай сферы (*калайдар, кібернетыка, генетыка, геном, біёніка, эрганоміка*), 80 % якой прадстаўлена субсферай электронікі

(*бэйсік, грабер, дамп, драйвер, дэкодар, інсталятар, мадэм, пін-код, плагін, утыліта*). Англійская мова як міжнародная мова бізнес-камунікацыі ўяўляе сабой асноўную крыніцу запазычання слоў у прамыслова-фінансавай сферы, агульная колькасць якіх складае каля 16 % ад усіх англійскіх запазычанняў (*бізнес, менеджар, аўтсайдар, бартар, дылінг, кансалтынг, лізінг, лагіст*). Даволі актыўна працякае і культурны кантакт паміж англійскай і беларускай мовамі, што аказвае ўплыў на культурную сферу беларускай мовы, доля англійскіх запазычанняў у якой складае каля 15 %. А .І. Дзьякаў піша, што распаўсюджванне амерыканскіх фантастычных фільмаў паспрыяла ўвядзенню англіцызмаў: *кібаргізацыя (cyborgization 'замена асобных органаў чалавека кібернетычнымі прыладамі як навукова-тэхнічная праблема')* і *кібарг (cyborg 'чалавек, падвергнуты кібаргізацыі')* [7, с. 40]. Значны ўплыў на дадзеную сферу аказвае і англа-амерыканская музычная і выяўленчая культура, якая выражаецца ў асноўным у запазычаннях назваў музычных напрамкаў і жанраў: *арт-рок, блюз, брэйк, глэм, дыска, панк, поп, рок-н-рол, рэп, соул, тэхна*. Даволі прадуктыўна праходзіць папаўненне сферы спорту такімі англійскімі запазычаннямі, як *армрэслінг, аутсайд, афсайд, батл, джогінг, дрыблінг, коўч, клінч*. Трэба адзначыць, што прыродна-экалагічная сфера прадстаўлена толькі англійскімі запазычанымі лексемамі: *Грынніс, тайфун, шквал, тарнада, смог, хэндлер, пікінэс, мастыф*. Гэта з'яўляецца яшчэ адным сведчаннем шырокай распаўсюджанасці англійскай лексікі ў беларускай мове.

Нягледзячы на даўнюю гісторыю нямецка-беларускіх кантактаў іх уплыў на лексічны склад сучаснай беларускай мовы значна меншы за англійскі. Большасць нямецкіх запазычанняў уваходзіць у беларускую мову ў выніку актывізацыі палітыка-эканамічных адносін паміж краінамі ў асноўным праз сродкі масавай інфармацыі. Найбольш развітымі сферамі нямецкага запазычання з'яўляюцца навукова-тэхнічная (23 %), 63 % якой прадстаўлена субсферай адукацыі і навукі (*асенізацыя, зандзіраваць, інтраспекцыя, нівеліраваць, уніфікацыя, фармуляр*); прамысловая (17 %) з найбольш развітай фінансавай субсферай (*апцыён, біржа, інвестыцыі, крэдыт, маклер, рэнта*); палітычная сфера (11 %), прадстаўленая такімі запазычаннямі, як *балаціравацца, ваціраваць, дыктат, муніцыпалітэт, парытэт, пратэктарат, суверэнітэт*.

Італьянскія запазычанні складаюць усяго 5 % даследаваных раманагерманскіх запазычанняў. У XX–XXI ст. пранікненне італьянскіх слоў і выразаў звязана з пашырэннем кантактаў паміж дзвюма краінамі. Развіццё партнёрскіх сувязей выклікае неабходнасць актыўных зносін паміж гандлёвымі прадстаўніцтвамі абедзвюх дзяржаў, што ў сваю чаргу вядзе да актыўнага моўнага кантакту і як выніку актывізацыі працэсаў запазычання. Таму многія з сучасных італьянскіх запазычанняў адносяцца да сферы фінансаў і банкаўскага справаводства (27 %): *а-контэнта, абліга, авіза, альпары, валюта, жырабанк, інкасатар, сальда*. Мода на нацыянальныя кухні пацягнула за сабой уваходжанне ў моўную сістэму намінацый з'яў кулінарнага

толку, аналагаў якім у беларускай рэчаіснасці не было. Так, спажывецкая лексічная сфера беларускай мовы ўключае такія словы, як *капучына, піца, лазанья, барыста*, і складае 18 % ад агульнай колькасці італьянскай запазычанай лексікі. У ранейшыя часы ў беларускую мову даволі актыўна пранікала італьянская лексіка са сферы культуры і мастацтва. Большасць класічных музычных тэрмінаў і жанраў, такіх як *акорд, аперэта, араторыя, бутафорыя, віртуоз, дуэт, маэстра, сола, туці*, была запазычана з італьянскай мовы. Але на дадзены момант італьянская мова ўступіла гэтую пазіцыю англійскай.

Такім чынам, можна зрабіць наступныя вывады. Па-першае, вызначэнне сацыякультурнай стратыфікацыі запазычанай лексікі з'яўляецца важным для разумення ступені ўздзеяння замежных моў на лексічную сістэму беларускай мовы і дапамагае зразумець яго асноўныя напрамкі. Даследаванне паказала, што галоўнымі з іх з'яўляюцца навуковая, культурная і прамыслова-фінансавая сферы. Найбольшая колькасць запазычанай лексікі ў гэтых сферах сведчыць аб актыўных інтэграцыйных працэсах паміж Беларуссю і заходнімі краінамі. Па-другое, улічваючы, што колькасць засвоеных слоў у той ці іншай сферы зносін з'яўляецца прама прапарцыянальнай ступені камунікатыўнай актуальнасці лексікі дадзенай мовы ў межах мовы-рэцыпіента, можна зрабіць выснову, што лексіка дадзеных сфер характарызуецца камунікатыўнай актуальнасцю і што англійская лексічныя запазычанні на сучасным этапе больш камунікатыўна актуальныя ў параўнанні з нямецкімі і італьянскімі.

ЛІТАРАТУРА

1. Крысін, Л. П. Слово в современных текстах и словарях : очерки о русской лексике и лексикографии / Л. П. Крысін. – М. : Знак, 2008. – 318 с.
2. Крысін, Л. П. Иноязычные слова в современной жизни / Л. П. Крысін // Русский язык конца XX столетия. – М., 1996. – С. 56–68.
3. Сорокина, Л. Н. Ситуация, процесс и результаты заимствования в лексике / Л. Н. Сорокина // Иностранные языки в высшей школе. – 1979. – Вып. 14. – С. 97–105.
4. Быкова, Г. В. Лакуарность как категория лексической системологии / Г. В. Быкова. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – 276 с.
5. Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Аверсэв, 2013. – 253 с.
6. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў / А. М. Булыка. – Мінск : Харвест, 2005. – 335 с.
7. Дьяков, А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке / А. И. Дьяков // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 35–43.